

AZ ÖRDÖG-ÁROK

Vajon a budapesti fiatalok közül hányan tudnak az Ördög-árok létezéséről? De az idősebbje sem tudja nagyon – még ha halotta is ezt a nevet –, hogy merre keresse a térképen Buda sok vihart megélt, mára „láthatatlanná” tett vízfolyását!

A Budapesten áthöm-pölygő Dunának fővárosunk területén betorkolló vízfolyásai nem csupán e nagy folyóhoz képest, hanem önmagukban is elenyésző vízhozamúak (a Duna közepes vízhozama másodpercenként 2340 köbméter). Az öt jobb parti (a budai oldalon lévő) mellékvíz észak felől sorra a következők: Dera-patak, Aranyhegyi-árok, Ördög-árok, Hosszúréti-árok és Benta-patak. Közülük is a középső vízfolyás – az Ördög-árok – a maga 65 négyzetkilométernyi vízgyűjtő területével a kisebbek közé tartozik.

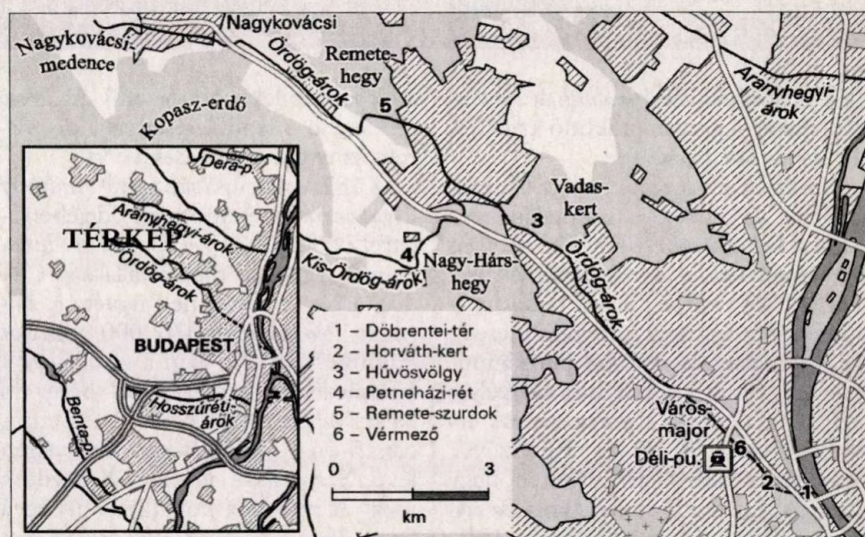
Kis vízgyűjtő – nagy vizekkel

Az Ördög-árok vízfolyása a Nagykovácsi-medencében ered, s onnan délkeleti irányban a Kopasz-erdő és a Remete-hegy között, majd a Remete-szurdokon áttörve a Hűvösvölgybe érkezik. A Vádaskert és a Hárs-hegy között már kőlapokkal burkolt mederben folyik, azután a Hidász utcát elérve – egy nagy iszapfogó csapdán átfolyva – a föld alatt folytatja útját. A Hűvösvölgyi út laktanyáitól a Gábor Áron és Raul Wallenberg emlékművei alatt, a Városmajor, a Maros utca, a Déli pályaudvar, a Vér-

mező, a Horváth-kert, az Árok utca és a Döbrentei tér nyomvonalon kanyarog. A Dunát az 1646,2 folyankilométernél éri el, s az alsó rakpart alatt ömlik a nagy folyóba. Az Ördög-árok medrét jól kiemeli a hátlapunkon bemutatott Buda látrajzokkal díszített, 1837-ben készített térképe (az Országos Széchényi Könyvtár tulajdona).

A vízfolyás az alsó szakaszán csak a pleisztocén végén vágódott be. Ekkor alakult ki a Vérmező, mint az Ördög-

padék lefolyása a térség nagy szintkülönbségei ellenére sem okoz különösebb gondot. A budai patakok négyzetkilométerenként és másodpercenként átlagosan mindössze 3 liternyi vizet gyűjtenek össze (a karsztos felszínen mintegy 8 liternyi vízzel számolhatunk). Am a városias környezetben (a burkolt terek, utak és a „háztetőtenger” miatt) a lehulló csapadék csillapítatlanul, szinte azonnal megjelenik a vízlevezető rendszerekben.

ÉLET ÉS TUDOMÁNY GRAFIKA

A TABÁN SZENNYVÍZÁRKAKÉNT
A XIX. SZÁZADBAN, HÁTTÉRBE
A CITADELLA. (A BTM KISCELLI
MÚZEUMA ARCHÍVUMÁBÓL)

árok hordalékos lapálya. Az Ördög-árok által felfűzött medencék hossz tengelye mind megegyezik az uralkodó törésvonalak irányával: északnyugati-délkeleti irányúak, és valamennyiüket lösz tölti ki.

Legnagyobb oldalvize a Kis-Ördög-árok; ez a Kopasz-erdő déli oldalán ered, majd a Julianna-major és a Petneházi-rét érintésével a Nagy-Hárs-hegyet nyugati oldalán megkerülve érkezik az Ördög-árokba a hűvösvölgyi Nagy-rétnél. Oldalárkai: a Zugligeti-árok, a Budenz-árok, a Kapi-utcai árok, a Diós-árok ma már – a nagyfokú beépítettség miatt – nehezen érzékelhetők, holott napjainkban is tetemes mennyiségben vezetnek le csapadékvizeket.

Az Ördög-árok vízgyűjtő területére hulló évi 600-650 milliméternyi csapadék

A Boszorkányok hegyénél

Az Ördög-ároknak igencsak fontos szerepe lehetett ezen a Dunához közeli, hegyekkel övezett katlanban, környékét a neolitikum óta lakták. A rómaiak *Contra Aquincum* dunai átkelőhelyének „budai” őrtornya szintén az Ördög-árok dunai torkolatának közelében állt. A török hódoltság alatt a magyar lakosság teljesen elhagyta ezt a vidéket, s helyüket szőlőművelő, iparos- és kereskedőcsaládok foglalták el. Zömük görögkeleti vallású délszláv volt, még a XIX. században is használták a *Raizen Stadt* (Rácváros) elnevezést. A mai Rác-fürdő is az ő emléküket őrzi. A városrész máig fennmaradt *Tabán* elnevezése a *cserzőműhelyt* jelentő török *Debaghane*, *Tabahan* szavakból ered. Az Ördög-árkot pedig ab-

ban az időben *Tímár-pataknak* nevezték, utalva a partján működő *szattyánkészítő* és *tímármesterekre*.

Az elmúlt évszázadokban az Ördög-ároknek egyébként is számtalan neve volt, a *Pál árkántól* *Szent Pál patakján* át a *Szent Pál árkáig* (ez utóbbiak arra utaltak, hogy vize a pálosok budaszentlőrinci főmonostora környékén ered). Ma használatos neve a középkori mondvilágra utal, amikor is a szeszélyes vízjárású, rejtélyes medervezetésű árkokat szívesen illették az *ördög* jelzővel. Az már a véletlen játéka lehetett, hogy Ördög-árkunk éppen az egykori *Boszorkányok hegyének* (a mai Gellért-hegy) lábánál ömlött a Dunába...

Elemi csapások sorozata

A XIX. század elején a Rácváros Buda legsűrűbben lakott területe volt, jöllehet az 1810. évi tűzvész 4-5 ezer lakóházat elemésztt, s az 1838. évi nagy *árvíz* is iszonyú rombolást végzett, a századvégi filoxéravész pedig elpusztította a lankákra felfutó szőlőültetvényeket.

Az átfogó rendezési terv nélkül fejlődő városrész egyre szűkebb, támfalak közé szorított mederbe kényszerítette az Ördög-árkot, és a porták határán kanyargó bűzös vízfolyást *személtérakóhelyként* is használták. Az első *környezetvédelmi vétőt* Buda városa 1861-ben emelte, amikor is a honvédség a mai Alkotás utcában épülő kórházának szennyvizét az Ördög-

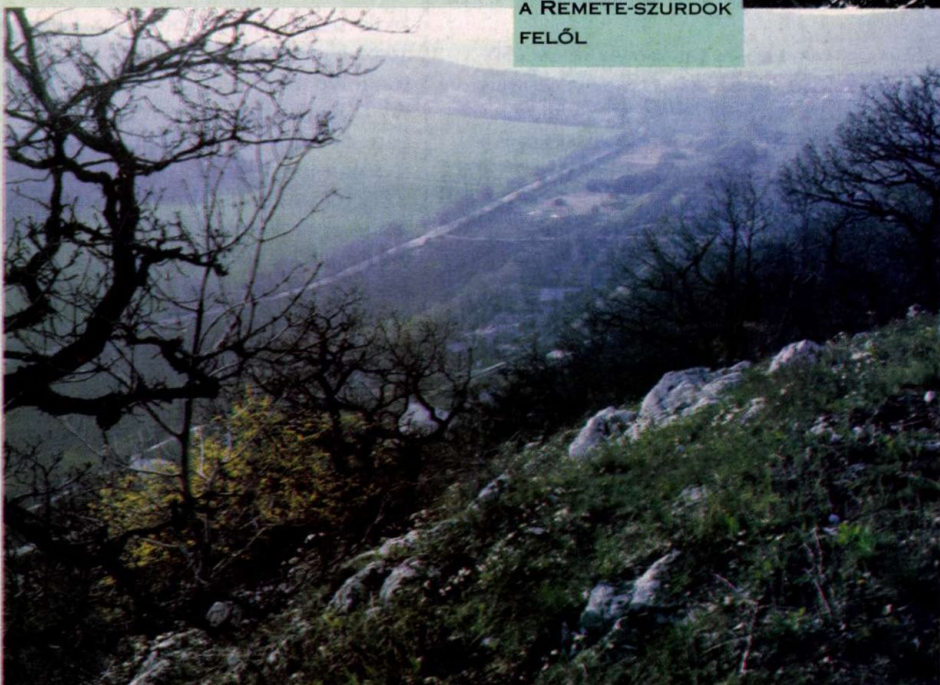
árokba szándékozott vezetni. Az árok rendezése a lendületesen fejlődő városrész egyik alapkérdésévé vált.

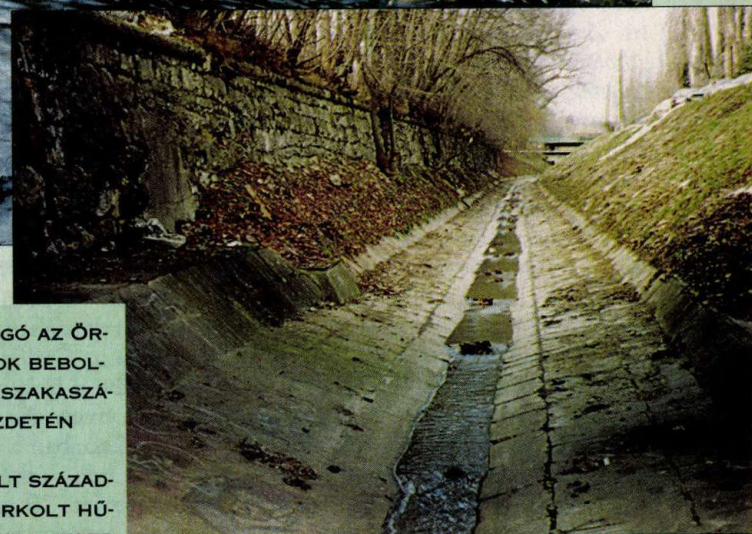
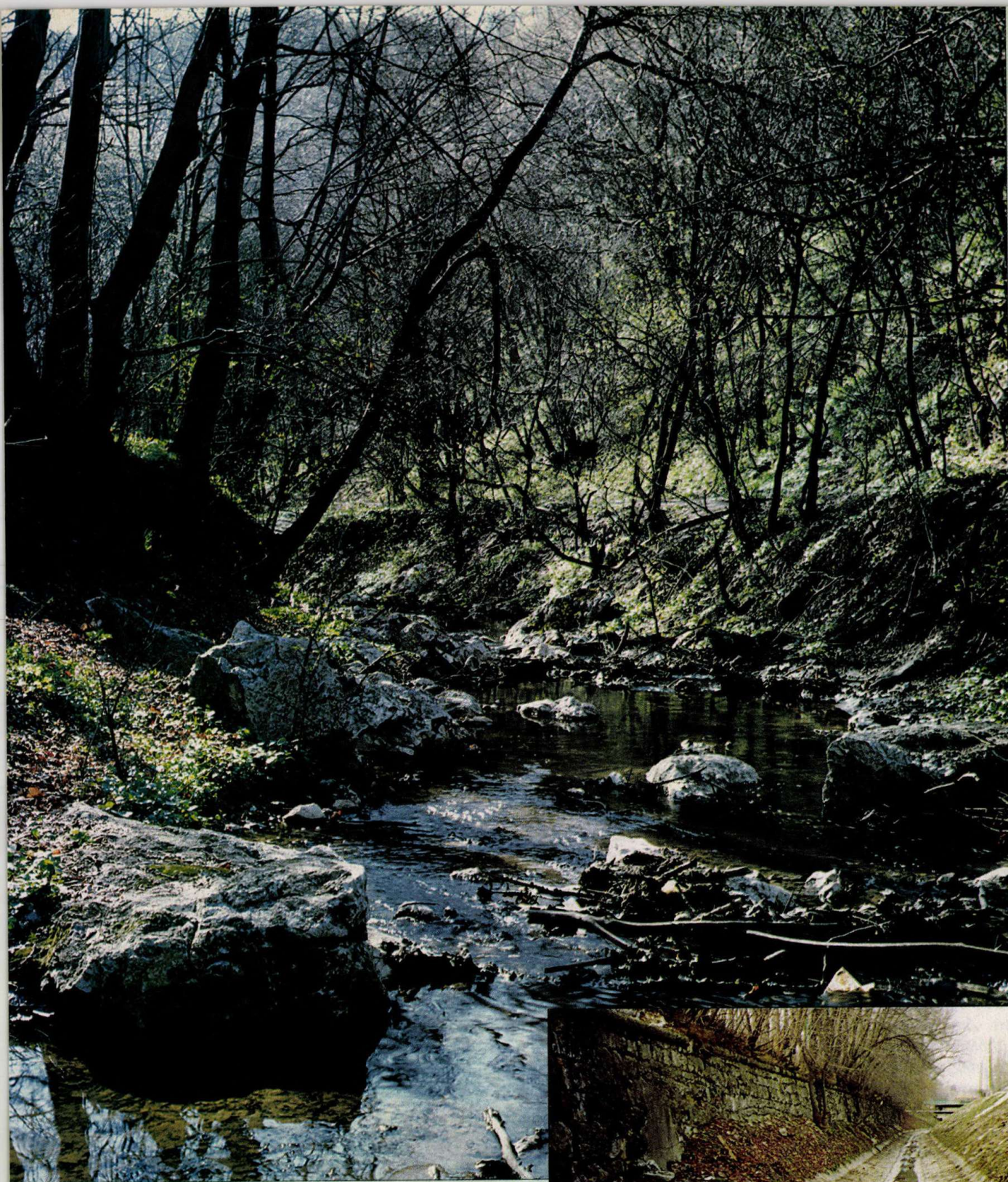
Az 1870 márciusában – gróf *Andrássy Gyula* miniszterelnöksége idejében – létrehozott *Fővárosi Közmunkák Tanácsa* már szeptemberben átvállalta az Ördög-árok rendezésének ügyét. A *Fővárosi Pénzalapból* 376 000 forintot különített el 1873-ban a munkálatok kivitelezésére, s azt *Buzzi Bódog* és *Kéler Napoleon* vállalkozók 1873. március 5-én a Horváth-kert déli végén lévő *Szent János téri* hídnál kezdték meg. A munka a következő évben a Szent János tér és az *Aldásy ház* (ma

A VÁROSMAJORI
ÖRDÖG-ÁROK
A MÚLT SZÁZAD
KÖZEPÉN
(BARABÁS MIKLÓS,
1854., RÉSZLET:
BUDAPESTI
TÖRTÉNETI
MÚZEUM)

A REMETE-SZURDOK
„ÖRDÖGE”

A NAGYKOVÁCSI-
MEDENCE
A REMETE-SZURDOK
FELŐL

ISZAPFOGÓ AZ ŐR-
DÖG-ÁROK BEBOL-
TOZOTT SZAKASZÁ-
NAK KEZDETÉN

A MÚLT SZÁZAD-
BAN BURKOLT HÚ-
VÖSVÖLGYI MEDER

Krisztina krt. 57., az Országos Színháztörténeti Intézet és Múzeum otthona) között folyt, s úgy tervezték, hogy 1875-ben a Városmajorig haladnak.

A vízfolyás pokoljárása

A városra 1875. június 26-án este 6 órakor óriási felhőszakadás zúdult. A korabeli hírlapi tudósítások mérhetetlen pusztulásról számolnak be: „Az Ördög-árok régebbi boltozata több helyen beszakadt: a rajta épített házak a lakókkal együtt elsodortattak és eltemetettek; az árvíz tartama alatt a Vörösmarty és Kelenföld síktengemek látszottak.”

A felhőszakadás az Ördög-árok vízgyűjtő területén is iszonyú pusztítást végzett. Erről egykorú leírásában Horváth Farkas így számolt be: „A gyönyörű budai hegyvidék, gazdag fűtőkkel kecsgetető és bő termést ígérő szőlők a vihar

Hossza	21 km
Vízgyűjtő területe	65 km ²
A vízgyűjtő terület (m. A. f.)	
legmagasabb pontja	558 m
legalacsonyabb pontja	98 m
A meder esése (%)	
a felső szakaszon	10–15 m
a középső szakaszon	10–20 m
az alsó szakaszon	5–10 m
3% valószínűségű árvízhozam	40 m ³ /sec
Átlagos években előforduló	
közepes árvízhozam	15 m ³ /sec
közepes kisvízhozam	0,01 m ³ /sec
A középvízhozam sokévi átlaga	0,25 m ³ /sec

AZ ÖRDÖGÁROK JELLEMZŐI

után olyan képet tártak fel, amelyre a fájdalom könnyei nélkül tekinteni nem lehetett. Az országutak 3–6 lábnyi iszappal és kőtörmelékkel borítottak, a közutak betömtettek, minden közlekedés meg volt akasztva; a vízlevezető árkok ölekre menő szélességben kimosottak, hidak, védfalak elsodortattak, az utakon és egyes szőlőkben helyükről csak lőpor segítségével ki-mozdítható roppant kövek hevertek.” Egy 1879-ben végzett összesítés alapján az ördög-árki katasztrófa teljes károssége 3 113 024 forint 90 krajcárra rúgott (ez tízszerese volt az 1873-ban a baj megelőzésére tervezett összegnek!).

Az Ördög-árok katasztrófája a néhány éve tevékenykedő Közmunkatanács első nagy kudarca volt, amelyet az jelentésében a készülség részleges voltával magyarázott: „... a csatorna a

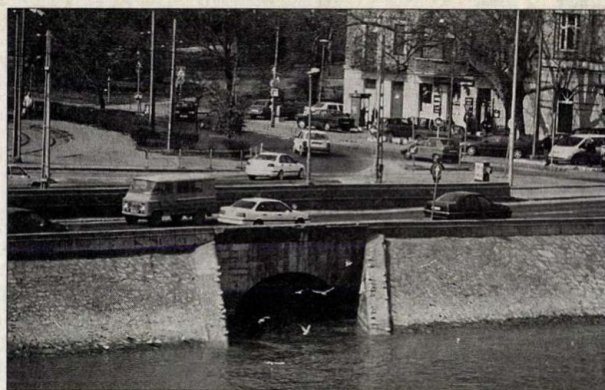
Vörösmarty létező nyílt árokkal nem lévén még összekötve, a János-hídnál fenntartott beömlő nyíláson át a hegyekről lesöpört hordalék az árok Horváth-kerti részének oldalfalaiból kirántott nehéz fedkövek a csatorna belsejébe rohamos erővel behajtottak. Ez nem történt volna, ha az árok a Vörösmartyt a nyílt árokkal már összekötve és a köztük tervezett anyagszedő akna már kiépítve lett volna...”

Ez az összeköttetés végül is 1876 júniusában – a katasztrófa egyéves évfordulójára – készült el, a „köfogyó gödörrel” együtt. Ezt követően a nyílt árok a Szent János hídig betölthetővé vált. Ettől kezdve csupán az 1838-ban állított, majd 1877-ben Nepomuki Szent Jánosnak, a vízkárok védőszentjének szobra idézte fel a róla elnevezett kis téren a hajdani Ördög-árok nyomvonalát, illetve ottani hídját. (Az 1950-es években eltávolított, erősen megrongálódott szobrot a közeljövőben ismét felállítják a nevezetes hely közelében!)

A Városmajorig terjedő szakasz befedésével 1878 májusában készültek el. Aztán a munka elakadt, pedig az akkor már 100 éve közparknak kiépített területet, a Stadt-Mayerhofot feladatának kiteljesedésében a közepén folydogáló, poshadt vízü Ördög-árok (s a XIX. század elején kialakított vurstli) igencsak akadályozta. Az Ördög-árok-nak a közparkra eső szakaszát csupán jóval később, századunk tízes éveinek végén – részben orosz hadifoglalkozások közreműködésével – fedték be. Ezzel teljessé vált az 5 kilométer hosszú, boltozott meder. A Városmajorban 1933 és 1935 között (Árkay Aladár és Bertalan tervei alapján) épült meg a nagytemplom és a harangtorony. A vasbeton harangtornyot a beboltozott Ördög-árok miatt kellett elválasztani a templomtól. Ebből a szükségből született a templomot és a tornyot összekötő hangulatos árkádsor.

Kitörési kísérlet a csatornán át

Budapest ostromának kilátástalan, utolsó szakaszában, 1945 januárjának közepén az Ördög-árok neve a hadtörténetbe is bekerült. A Buda elfoglalásáért vívott elkeseredett harc befejező szakaszában a Vannay nádózáslőalij az Ördög-árkon keresztül jutott egy szovjet lőszerraktár közelébe, amelyet aztán felrobbantott.

AZ ÖRDÖG-ÁROK BEÖMLÉSE
A DUNÁBA (BOJTÁR OTTÓ, BORZSÁK PÉTER
ÉS SZABLYÁR PÉTER FELVÉTELEI)

A minden oldalról körülzárt budai Várban február 11-ére a védők helyzete már tarthatatlanná vált. A német és a magyar parancsnokság – ötszáz fős rohamcsapatával – a vári Alagútban lévő főhadiszállásról az Ördög-árok csatornáján keresztül készült kitörni. Ez volt az egyetlen esélyük arra, hogy csatlakozhassanak csapattörzseikhez. Egy szemtanú így írt erről visszaemlékezéseiben: „Az Alagút kijáratától mintegy 200-300 méterre lévő Krisztina körúton, azt hiszem a 97. számú házban, ott volt a bejárat a szennyvízcsatornába... Végre megérkeztünk a fentebb említett ház pincéjébe, egy kb. méteres átmérőjű, enyhén lejtős, többméteres, hordó alakú nyíláson jutottunk le a csatornáig... Ez a csatorna ... kb. 3x3 méter kör alakú folyosó volt. A fenekén kb. 40 cm mély árok-résszel... Időnként csigalépcsős vaslapokkal lezárt nyílások alatt mentünk el, ahol hallani lehetett a föld feletti elkeseredett harci zajt... A víz sodra minden elképzelhető anyagot hozott magával, volt ott mindenféle. Harci felszerelés, sisak, kulacs, kézigrátnát, páncélöklőt, ami mind akadályozta a továbbjutást. És többek között egy női hulla is.”

A kitörési kísérlet kudarcot vallott: a különböző pontokon felszínre vezető aknákon, lefolyórácsokon előbukkanó, testileg és idegileg kimerült katonákat a szovjetek azonnal elfogták vagy kivégezték. Sokan még elfogatásuk előtt öngyilkosságra menekültek. A csatornában rekedtek között pánik tört ki, többen visszafordultak, megpróbálva ily módon menekülni.

A ma már szemünk előtt eltűnt Ördög-árok évszázadok, évezredek emlékeit őrzi. Minderre aligha gondolunk, legföljebb a dunai torkolat sírálycsapatain pihen meg szemünk.

DR. SZABLYÁR PÉTER